

روش‌های تحقیق ترکیبی به‌عنوان سومین جنبش روش‌شناختی: مبانی نظری و اصول عملی

احمد محمدپور، استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه بوعلی سینا*

رسول صادقی، دانشجوی دکتری دانشگاه تهران

مهدی رضایی، دانشجوی دکتری دانشگاه تهران

چکیده

تحقیق با روش‌های ترکیبی، متأخرترین جهت‌گیری روش‌شناختی در علوم اجتماعی- رفتاری معاصر است، که به دنبال دوره‌ای نسبتاً طولانی از مناقشه‌های بین دو رویکرد پارادایمی کمی گرا و کیفی گرا، ظهور پیدا کرده است. این نوع تحقیق که از نظر فلسفی مبتنی بر رویکرد پراگماتیسم است، با تأکید بر همگرایی پارادایمی و اجتناب از موضع‌گیری‌های کمی- کیفی متعارف، در صدد ترکیب هر دو رهیافت کمی و کیفی در یک مطالعه واحد به‌طور همزمان، متوالی یا تغییرپذیر است. روش‌شناسی ترکیبی گرچه به‌طور ضمنی از دهه ۱۹۶۰ با عناوین متفاوت به کار رفته است، اما آن به‌طور رسمی در یک دهه اخیر آغاز شده و در طول چند سال گذشته بسط و گسترش یافته است. این نوع تحقیق دارای واژگان جدید، اصول، مراحل و طرح‌های خاصی است که با طرح‌های کمی و کیفی متعارف متفاوت می‌باشد.

بر این اساس، این مقاله ابتدا به خاستگاه تاریخی و برخی تعاریف از این روش اشاره می‌کند، سپس ضمن ارایه انواع طرح‌های ترکیبی استقرایی و قیاسی، طرح‌های شش‌گانه ترکیبی شامل طرح‌های ترکیبی همزمان- زاویه‌بندی، همزمان- لانه‌کرده، همزمان- تغییرپذیر، متوالی- تبیینی، متوالی- اکتشافی و متوالی- تغییرپذیر معرفی شده و شیوه اجرای آنها نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در ادامه مقاله، برخی ابعاد یک تحقیق ترکیبی نوعی شامل اهداف، سؤال‌ها و فرضیه‌ها، جایگاه نظریه، روش‌های نمونه‌گیری ترکیبی، روش‌های ترکیبی گردآوری و تحلیل داده‌ها، مراحل اجرا و نگارش گزارش تحقیق ترکیبی، و در نهایت اعتبار گزارش‌های تحقیق با روش‌های ترکیبی و شیوه‌های نه‌گانه اعتبارسنجی آن مطرح و بررسی شده‌اند. در پایان مقاله، خلاصه‌ای از یک تحقیق ترکیبی انجام‌شده عنوان شده است.

واژه های کلیدی: تحقیق با روش های ترکیبی، طرح های ترکیبی، روش های ترکیبی گردآوری و تحلیل داده ها، روش های ترکیبی نمونه گیری، اعتبارسنجی تحقیقات ترکیبی.

مقدمه

این ترکیب که عمدتاً با پشتوانه نظری پراگماتیسم به عنوان یکی از پارادایم های مطرح فلسفی - روشی علوم اجتماعی (تشکری و تدلی ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳، جانسون و اونگبوزیه ۲۰۰۴، برور و هانتز ۱۹۹۸ و ۲۰۰۶) صورت می گیرد، آغازگر مرحله جدیدی از توسعه روشی در علوم اجتماعی بوده با عنوان جنبش سوم روش شناسی (تشکری و تدلی ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳) بوده است که نه تنها از نظر اصول طراحی و اجراء متفاوت است، بلکه دارای ادبیات و واژگان جدیدی نیز می باشد. از اینرو، تحقیق با روش های ترکیبی، مبتنی بر همگرایی پارادایمی و تلفیق برخی اصول هستی شناختی، معرفت شناختی و روش شناختی پارادایم های مسلط کمی و کیفی در علوم اجتماعی است، به گونه ای که به پیدایش نوعی پارادایم نوین، فراسوی مجادله های نظری و روشی آن ها منجر شده است.

تحقیق با روش های ترکیبی، ضمن توجه به مناقشه های پارادایمی اثبات گرایی و غیر اثبات گرایی و نیز تلفیق عناصر مکملی این پارادایم ها، مبتنی بر رویکرد پراگماتیسم است. پراگماتیسم به عنوان بنیان پارادایمی تحقیق با روش های ترکیبی، خود متأثر از مکاتبی چون تجربه گرایی بریتانیایی، فایده گرایی، نظریه تکاملی، نئورئالیسم و دکارتیسم بوده و به نوبه خود نیز بر رویکردهایی مانند صورت گرایی، بنیادگرایی، برساخت گرایی و کل گرایی تأثیر نهاده است (ماکسی ۲۰۰۳، ماکسول و لومیس ۲۰۰۳). به طور کلی، بنیان فلسفه پراگماتیسم تاکید بر این نکته است که در یک تحقیق، هر چیزی که کارا و مفید است را به کار ببرید. در نتیجه، محقق پراگماتیست سعی می کند شواهد و مدارکی ارائه دهد تا آنچه که جان دیویی آن را استاندارد

علم جامعه شناسی از زمان پیدایش تا دهه ۱۹۷۰، با تکیه بر منطق روش شناسی علوم طبیعی و به کارگیری رویه های نظری و روشی آن در بررسی جهان اجتماعی، بر بخش عمده ای از تحقیقات جامعه شناسی تسلط داشته است. اما از این زمان به بعد، انتقادات درون پارادایمی (از سوی پسااثبات گرایان) و برون پارادایمی (از سوی پارادایم های جایگزین) علیه پارادایم اثباتی مطرح و منجر به پیدایش دوره جنگ های پارادایمی^۱ کمی و کیفی (کروتی ۱۹۹۸، لینکلن و گوبا ۲۰۰۵، نیومن ۲۰۰۶) در تاریخ روش شناسی علوم اجتماعی گردید. تمایز و چالش اصلی بین پارادایمی دو رویکرد کمی گرا و کیفی گرا در تحقیقات جامعه شناسی، ریشه در موضع گیری های متفاوت فلسفی- پارادایمی رهیافت های اثباتی و غیر اثباتی (عمدتاً تفسیری تا دهه ۱۹۷۰) درباره مفروضات هستی شناختی، معرفت شناختی و روش شناختی دانش های اجتماعی دارد. این چالش از دهه ۱۹۷۰ که به دوره چرخش نظری موسوم است، حتی به حوزه پارادایم های نوظهور دیگری چون پارادایم های انتقادی، فمینیستی و پست مدرن وارد شد و بخش قابل توجهی از ادبیات نظری و روشی جامعه شناسی معاصر را بخود اختصاص داد.

با توجه به این شرایط، از دهه ۱۹۹۰ به بعد برخی از محققان و روش شناسان با مطرح کردن روش های تحقیق ترکیبی^۲، درصدد ایجاد نوعی همگرایی و ترکیب دو رهیافت کمی و کیفی در تحقیقات علوم اجتماعی برآمدند.

1. Paradigm Wars
2. Mixed Methods Research

پرداخته و سپس سعی شده است تا ابعاد متفاوت انجام یک طرح ترکیبی شامل سنخ‌شناسی طرح‌های ترکیبی، اهداف، سؤال‌ها و فرضیه‌ها، جایگاه نظریه، روش‌های ترکیبی نمونه‌گیری، گردآوری و تحلیل داده‌ها، شیوه نگارش گزارش‌های ترکیبی و در نهایت اعتبارسنجی نتایج و یافته‌های ترکیبی، معرفی و تشریح شود.

روش‌های تحقیق ترکیبی: پیدایش تاریخی و تعاریف

استفاده از روش‌های کمی و کیفی در یک مطالعه واحد را به‌عنوان تحقیق با روش‌های ترکیبی می‌خوانند (تشکری و تدلی ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳). تشکری و تدلی (۱۹۹۸ و ۲۰۰۳)، پیدایش ضمنی این نوع تحقیق را به دهه ۱۹۶۰ و بویژه به دنبال جنگ پارادایمی در دهه ۱۹۸۰، ارجاع می‌دهند. آن‌ها سه جنبش روش‌شناختی در علوم اجتماعی و رفتاری معاصر را به ترتیب زمانی از یکدیگر تفکیک کرده‌اند:

۱. جنبش کمی‌گرا: محققانی که در سنت اثباتی و پسااثباتی کار کرده و بررسی‌های آنها مبتنی بر تحلیل‌های آماری و عددی است، در این جهت‌گیری قرار می‌گیرند.
۲. جنبش کیفی‌گرا: محققان این جنبش در سنت تفسیرگرایی، برساخت‌گرایی، انتقادی و فمینیسم کار کرده و عمدتاً به تحلیل‌های متنی و روایتی می‌پردازند. عمده‌ترین رهیافت مرتبط با این جنبش، رویکرد تفسیری-برساخت‌گرایی است.
۳. جنبش ترکیبی: محققان این حوزه که در چارچوب پارادایم پراگماتیسم و گاهی پارادایم‌های تغییربخش^۲ و رهایی‌بخش^۳ نیز کار می‌کنند، به هر دو نوع تحقیق کمی و کیفی علاقمند هستند (تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۴).

"اثبات‌پذیری تضمین شده"^۱ می‌خواند، برآورده سازد. البته، گرچه پراگماتیسم مبانی فلسفی این روش‌شناسی را فراهم کرده است، اما هنوز تفاهم چندان در بین محققان بر سر این امر وجود ندارد. برخی معتقدند که روش‌ها و پارادایم‌ها از همدیگر مستقل بوده و لذا بر تزناسازگاری بین پارادایم‌ها تاکید داشته و بر این باورند که تحقیق با روش‌های ترکیبی ناممکن است. برخی دیگر نیز بر این باورند که تحقیق با روش ترکیبی امکان‌پذیر است، اما باید روش‌ها به‌طور جداگانه اجراء شوند. دسته‌ی دیگری نیز بر این عقیده‌اند که باید تحقیق با روش‌های ترکیبی مبتنی بر یکی از پارادایم‌های موجود باشد. با این وجود، اکثر صاحب‌نظران، رویکرد پراگماتیسم را نزدیک‌ترین بنیان فلسفی و پارادایمیک به اهداف تحقیق با روش‌های ترکیبی می‌دانند (تشکری و تدلی ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳، کرسول و پلانو کلارک ۲۰۰۷). این روش‌شناسی از نظر هستی‌شناختی به پیچیدگی و ترکیب نظم و سیالیت همزمان واقعیت اجتماعی، از نظر معرفت‌شناختی به تفهم و تبیین متوازن و از نظر روش‌شناسی به ترکیب همزمان دو شیوه نظارت و غوطه‌وری در پدیده‌های اجتماعی باور دارد. بعلاوه در این روش‌شناسی جدید، استفاده از رویکردهای نظری متفاوت، ارائه طرح‌های متنوع ترکیبی، استفاده از روش‌های گوناگون گردآوری و تحلیل داده‌ها و توجه به منابع و اقسام متفاوت داده‌ها و اطلاعات باعث می‌شود که مجادله‌های روش‌شناختی کمی-کیفی و مناقشه‌های بین پارادایمی متعارف در علوم اجتماعی به حاشیه رانده شود.

بر این اساس، این مقاله به طراحی و اجرای تحقیق با روش‌های ترکیبی، مبانی نظری و شیوه‌های عملی آن می‌پردازد. در این راستا، ابتدا به اختصار به خاستگاه تاریخی و ارائه برخی تعاریف موجود از این نوع تحقیق

2. Transformative
3. Emancipatory

1. Warranted Assertability

موضع جداگانه روش شناختی می‌باشیم (دنزین و لینکلن، ۲۰۰۵؛ تشکری و تدلی، ۲۰۰۳: ۷-۵). بر خلاف تز ناسازگاری، تز سازگاری عنوان می‌دارد که روش‌های کمی و کیفی می‌توانند در یک مطالعه واحد با همدیگر ترکیب شده و به کار گرفته شوند (نیومن و بنز ۱۹۹۸، جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۴۴۱).

بررسی ادبیات پژوهشی مرتبط با روش‌های تحقیق ترکیبی نشان می‌دهد که این روش‌ها در خلال چند دهه اخیر تحت عناوین متفاوتی مصطلح شده‌اند. برای مثال، می‌توان به مطرح شدن عناوینی چون پژوهش چندوجهی-چندروشی (کمپل و فیسک ۱۹۵۹)، ترکیب رهیافت‌های کمی و کیفی (گیلک و همکاران ۸۹-۱۹۸۷، استکلر و همکاران ۱۹۹۲)، ارتباط دادن کمی و کیفی (فیلدینگ و فیلدینگ ۱۹۸۶)، زاویه‌بندی روش شناختی (مورس ۱۹۹۱)، پژوهش ندروش شناختی (هوگنتوبلر و همکاران ۱۹۹۲)، طرح‌های چندروشی (میلز و هابرم ۱۹۹۴)، ترکیب روش‌های کمی و کیفی (برایمن ۲۰۰۷، کرسول ۱۹۹۴ و اسوانسون-کوفمن ۱۹۸۶)، مطالعات مدل ترکیبی (دآتا ۱۹۹۴)، روش‌های تحقیق ترکیبی (گاراسلی و گرینه ۱۹۹۳، تشکری و تدلی ۲۰۰۳ و کرسول و پلاتو کلارک ۲۰۰۷)، رهیافت چندروشی (برور و هانتر ۲۰۰۶)، تلفیق کمی-کیفی (برانن ۱۹۹۲، نیومن ۲۰۰۶، کرسول و همکاران ۲۰۰۳، اونگبوزیه و همکاران ۲۰۰۵ و برگمن ۲۰۰۸) اشاره کرد. با این وجود، تحقیق با روش‌های ترکیبی شایع‌تر می‌باشد. آن تحقیقی است که رهیافت‌های کمی و کیفی را در قالب روش‌شناسی یک مطالعه واحد و یا یک مطالعه چندمرحله‌ای با هم ترکیب می‌کند (تشکری و تدلی ۲۰۰۳). اصل بنیادین تحقیق با روش‌های ترکیبی، استفاده از تکنیک‌های کمی و کیفی در مراحل از تحقیق است که

در همین ارتباط، اما به شیوه‌ای دیگر، دنزین و لینکلن (۲۰۰۵) پنج دوره یا لحظه کلیدی را در تاریخ پیدایش تحقیق با روش‌های ترکیبی بصورت ذیل از یکدیگر متمایز کرده‌اند:

۱. دوره سنتی (۱۹۵۰-۱۹۰۰)، در این دوره تمایل کلاسیک نسبت به کاربرد تحقیق با روش‌های ترکیبی ایجاد شد. هر چند ترکیب‌های روش شناختی در این دوره عمدتاً در قالب طرح‌های ترکیبی قیاسی یعنی ترکیب روش‌های کمی با یکدیگر بوده است.

۲. دوره مدرنیستی یا عصر طلایی (۱۹۷۰-۱۹۵۰)، نقد ریشه‌های اثباتی توسط سوی رهیافت‌های انتقادی، تفسیری، فمینیستی و پست مدرن و پیدایش طرح‌های به اصطلاح چندروشی^۱ مهمترین مشخصه‌های این دوره می‌باشد.

۳ و ۴. دوره سوم و چهارم که مربوط به دوره ژانرهای مبهم^{*} (۱۹۸۶-۱۹۷۰)، و دوره بحران بازنمایی^۲ (۱۹۹۰-۱۹۸۶) است، در حقیقت دوره "تعالی برساخت‌گرایی بعد از جنگ‌های پارادایمی است". در این دوره روش‌های کیفی گسترش یافته و تحقیق با روش‌های ترکیبی عمدتاً نیز در قالب چندزاویه‌نگری^۳ ظهور یافتند.

۵. دوره پست مدرن (از ۱۹۹۰ تاکنون)، دوره پیدایش پراگماتیسم و تز سازگاری^۴ است. در این دوره شاهد دو رویداد عمده در رابطه با روش‌های ترکیبی، یکی موضع‌گیری پراگماتیستی در مقابل تز ناسازگاری پارادایمی، و دیگری تثبیت روش‌های ترکیبی به‌عنوان یک

1. Multi-Method

*منظور از ژانرهای مبهم (Blurred Genres)، پیدایش طیفی از رویکردهای متضاد، متنوع و ناهمگون شامل تعامل‌گرایی نمادین، برساخت‌گرایی، طبیعت‌گرایی، اثبات‌گرایی و پسااثباتی، پدیدارشناسی، روش‌شناسی مردمی، نظریه‌ی انتقادی، نوماکسیسم، نشانه‌شناسی، ساختارگرایی و فمینیسم در حوزه‌ی روش کیفی است.

2. Crisis of Representation

3. Triangulation

4. Compatibility Thesis

طرح‌های قیاسی، طرح‌هایی هستند که با اتخاذ رویکرد قیاسی- فرضیه‌ای و تعیین چهارچوب نظری از پیش تعیین شده انجام می‌شوند و هدف از آنها نظریه‌آزمایی است و عمدتاً در روش‌های کمی مصداق پیدا می‌کنند. در حالی که طرح‌های استقرایی، رویکردی داده‌محور داشته و هدف از آنها نظریه‌سازی است، و همچنین این نوع طرح‌ها خاص روش کیفی هستند. در چارچوب هر کدام از این طرح‌ها، مورس (۲۰۰۳) چهار نوع متفاوت طرح تحقیق ترکیبی به صورت زیر مطرح کرده است:

الف) طرح‌های ترکیبی قیاسی؛

۱- طرح ترکیبی همزمان کمی: در اینجا یک روش کمی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کمی دیگر (به عنوان روش مکملی) به‌طور همزمان اجرا می‌شوند. برای مثال، روش پیمایشی با روش آزمایشی به‌طور همزمان اجرا و سپس نتایج هر دو روش با هم ترکیب می‌شوند.

۲- طرح ترکیبی متوالی کمی: در این طرح، یک روش کمی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کمی دیگر (به عنوان روش مکملی) به‌طور متوالی اجرا و بکار گرفته می‌شوند. برای مثال، ابتدا روش پیمایشی و سپس روش آزمایشی اجرا می‌شود و در نهایت نتایج دو روش مذکور با همدیگر ترکیب می‌شوند.

۳- طرح ترکیبی همزمان قیاسی^۱: در این طرح، یک روش کمی با یک روش کیفی به‌طور همزمان بکار گرفته می‌شوند. برای مثال، روش پیمایشی با روش مردم‌نگاری میدانی به‌طور همزمان بکار گرفته می‌شوند و نتایج آنها نیز در مرحله تفسیر داده‌ها باهم ترکیب می‌شوند.

می‌تواند به شیوه همزمان^۱ یا متوالی^۲ انجام گیرد، به گونه‌ای که دارای نقاط قوت مکملی و نقاط ضعف ناهمپوشان باشند (کرسول و همکاران، ۲۰۰۳: ۱۶؛ جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۵۱). بر اساس این روش‌شناسی، تبیین و تفهیم همزمان پیچیدگی‌ها، ابعاد، ساختار و اشکال پدیده‌ها و واقعیات اجتماعی، استفاده از طرح‌ها، روش‌ها، نظریه‌ها و منابع داده‌ای گوناگون یک ضرورت هستی‌شناختی و معرفتی است، زیرا همانطور که برور و هانتر (۲۰۰۶) عنوان کرده‌اند "هیچ روشی به تنهایی کامل نیست."

سنخ‌شناسی روش‌های تحقیق ترکیبی

در یک دسته‌بندی کلی، تحقیق با روش‌های ترکیبی در دو دسته همزمان و متوالی قرار می‌گیرند. طرح ترکیبی همزمان، طرحی است که در آن دو رهیافت کمی و کیفی به‌طور همزمان طراحی و اجراء می‌شوند. بدین معنی که در یک پروژه تحقیقی می‌توان از هر دو روش کمی (برای مثال پیمایش پرسشنامه‌ای) و روش کیفی (برای مثال مردم‌نگاری میدانی) به‌طور همزمان استفاده نمود. در مقابل، طرح ترکیبی متوالی به طرحی اطلاق می‌شود که در آن یکی از رهیافت‌ها به دنبال رهیافت دیگر طراحی و اجراء می‌شود. برای مثال، می‌توان ابتدا روش کمی را اجراء کرد و سپس روش کیفی و یا برعکس آن عمل نمود (تشکری و تدلی ۲۰۰۳، کرسول ۲۰۰۳، کرسول و پلاتو کلارک ۲۰۰۷، برگمن ۲۰۰۸).

علاوه بر این، در نوع‌شناسی دیگری مورس (۲۰۰۳) طرح‌های ترکیبی همزمان و متوالی را بر اساس منطق استدلال- و نه رهیافت پژوهشی- به دو دسته طرح‌های ترکیبی قیاسی و استقرایی تقسیم‌بندی و ارائه کرده است.

1. Concurrent
2. Sequential

دسته‌بندی‌ها و نوع‌شناسی‌های متفاوت و متعددی از روش‌های تحقیق ترکیبی ارائه شده است. در این میان، متداول‌ترین و پرکاربردترین نوع‌شناسی از طرح‌های ترکیبی همزمان و متوالی شامل؛ طرح‌های ترکیبی همزمان-چند زاویه‌نگری^۴، همزمان-لانه کرده^۵، همزمان-تغییرپذیر^۶ و طرح‌های ترکیبی متوالی-تبیینی^۷، متوالی-اکتشافی^۸ و متوالی-تغییرپذیر^۹ می‌باشد (کرسول و همکاران ۲۰۰۳، تشکری و تدلی ۲۰۰۳، جانسون و کریستنسن ۲۰۰۸). در اینجا هر یک از این شش طرح ترکیبی به اختصار معرفی و سپس در قالب جدول شماره ۱ به بررسی جزئیات بیشتری از هر کدام از این طرح‌ها پرداخته می‌شود.

طرح همزمان- چندزاویه‌نگری: در این طرح هر دو روش کمی و کیفی به صورت همزمان طراحی و اجرا می‌شوند، با اینحال، فرایند گردآوری و تحلیل داده‌ها در هر یک از این روش‌ها به‌طور همزمان اما جداگانه صورت می‌گیرند، سپس نتایج و تحلیل‌های کمی و کیفی با یکدیگر مقایسه و ترکیب می‌شوند.

طرح همزمان- لانه کرده: در این نوع طرح، هر دو روش کمی و کیفی به‌طور همزمان طراحی و اجرا می‌شوند. با اینحال، طرح کمی در درون طرح کیفی یا برعکس طرح کیفی در درون طرح کمی قرار می‌گیرد و یافته‌های این دو طرح به صورت یکی در درون دیگری به عنوان نقش مکملی مورد تحلیل و استنتاج قرار می‌گیرند.

طرح همزمان- تغییرپذیر: در این طرح، دو روش کمی و کیفی به‌طور همزمان طراحی و اجرا می‌شوند. سپس یافته‌ها و نتایج هر دو روش با یکدیگر ترکیب می‌شوند. در نهایت یکی از دو روش و نتایج آن در درون روش دیگر

۴- طرح ترکیبی متوالی قیاسی^۱: در این طرح، یک روش کمی با یک روش کیفی به‌طور متوالی اجرا و مورد استفاده قرار می‌گیرند. برای مثال، ابتدا روش پیمایشی و سپس روش مردم‌نگاری میدانی اجرا و مورد استفاده قرار گرفته و در نهایت نتایج دو روش مذکور باهم ترکیب می‌شوند.

ب) طرح‌های ترکیبی استقرایی؛

۱- طرح ترکیبی همزمان کیفی: در این طرح، یک روش کیفی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کیفی دیگر (به عنوان روش مکملی) به‌طور همزمان اجرا می‌شوند. برای مثال، روش تحلیل محتوای کیفی با روش تاریخ شفاهی به‌طور همزمان بکار گرفته می‌شود و سپس نتایج هر دو باهم ترکیب می‌شود.

۲- طرح ترکیبی متوالی کیفی: در اینجا، یک روش کیفی (به عنوان روش مسلط و پایه) با روش کیفی دیگر (به عنوان روش مکملی) به‌طور متوالی بکار گرفته می‌شوند. برای مثال، ابتدا روش تحلیل محتوای کیفی اجرا و سپس بدنال آن روش تاریخ شفاهی بکار گرفته می‌شود و در نهایت نتایج دو روش مذکور باهم ترکیب می‌شود.

۳- طرح ترکیبی همزمان استقرایی^۲: در اینجا، یک روش کیفی با یک روش کمی به‌طور همزمان بکار گرفته می‌شوند. برای مثال، از روش مردم‌نگاری میدانی و روش پیمایش پرسشنامه‌ای به‌طور همزمان استفاده شده و سپس نتایج دو روش ترکیب می‌شوند.

۴- طرح ترکیبی متوالی استقرایی^۳: در این طرح، اجرا و ترکیب یک روش کیفی با یک روش کمی به‌طور متوالی صورت می‌پذیرد. برای مثال، ابتدا روش مردم‌نگاری میدانی اجرا و سپس روش پیمایش پرسشنامه‌ای بکار گرفته می‌شود و در نهایت نتایج دو روش مذکور باهم ترکیب می‌شوند (مورس، ۲۰۰۳: ۱۹۷).

4. Concurrent-Triangulation Mixed Methods Design
5. Concurrent-Nested Mixed Methods Design
6. Concurrent-Transformative Mixed Methods Design
7. Sequential-Explanatory Mixed Methods Design
8. Sequential-Exploratory Mixed Methods Design
9. Sequential-Transformative Mixed Methods Design

1. Deductive- Sequential Mixed Methods Design
2. Inductive-Concurrent Mixed Methods Design
3. Inductive-Sequential Mixed Methods Design

داده‌های کمی گردآوری و تحلیل می‌شوند. در نهایت، هر دو تحلیل کیفی و کمی یکجا مورد تفسیر قرار می‌گیرند.

طرح متوالی- تغییر پذیر: در این طرح می‌توان ابتدا داده‌های کیفی را گردآوری و تحلیل نمود و سپس به گردآوری و تحلیل داده‌های کمی پرداخت و یا برعکس ابتدا داده‌های کمی را گردآوری و تحلیل نمود و سپس به گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی مبادرت ورزید. این طرح در برگیرنده عناصر هر دو طرح متوالی- تبیینی و متوالی- اکتشافی است.

قرار داده می‌شود. در این طرح ارجحیتی وجود ندارد و می‌توان هر یک از روش‌ها را به‌طور متناوب در درون دیگری قرار داد. طرح همزمان تغییرپذیر دارای عناصر هر دو طرح همزمان- زاویه‌بندی و همزمان- لانه کرده است.

طرح متوالی- تبیینی: در اینجا در مرحله اول، داده‌های کمی گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس در مرحله دوم داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل می‌شوند. در نهایت هر دو تحلیل کمی و کیفی یکجا مورد تفسیر قرار می‌گیرند.

طرح متوالی- اکتشافی: در این طرح ابتدا داده‌های کیفی گردآوری و تحلیل می‌شوند، سپس در مرحله دوم

جدول شماره ۱- سنخ‌شناسی تطبیقی طرح‌های تحقیق ترکیبی

نوع طرح	کاربرد	اولویت	مرحله ترکیب داده‌های کمی و کیفی	استفاده از چهارچوب نظری	توضیحات
همزمان- چند زاویه‌نگری	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	ترجیحاً مساوی	در مرحله تفسیر یا تحلیل داده‌ها	شاید داشته باشد	گردآوری و تحلیل همزمان داده‌های کمی و کیفی و تلقیق و مقایسه نتایج
همزمان- لانه کرده	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	کمی یا کیفی	فقط در مرحله تحلیل داده‌ها	شاید داشته باشد	قرار دادن و تحلیل داده‌های کمی در طرح کیفی یا قرار دادن و تحلیل داده‌های کیفی در طرح کمی به‌طور همزمان
همزمان- تغییر پذیر	گردآوری همزمان داده‌های کمی و کیفی	کمی، کیفی یا مساوی	معمولاً در مرحله تحلیل داده‌ها؛ اما می‌تواند در مرحله تفسیر هم باشد	قطعاً وجود دارد	تلقیق کمی و کیفی و سپس قرار دادن یکی از آنها در درون دیگری و تحلیل نتایج
متوالی- تبیینی	کمی دنبال شده با کیفی	معمولاً کمی	فقط در مرحله تفسیر داده‌ها	شاید داشته باشد	گردآوری و تحلیل داده‌های کمی + گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی = تفسیر کل تحلیل‌ها
متوالی- اکتشافی	کیفی دنبال شده با کمی	معمولاً کیفی	فقط در مرحله تفسیر داده‌ها	شاید داشته باشد	گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی + گردآوری و تحلیل داده‌های کمی = تفسیر کل تحلیل‌ها
متوالی- تغییر پذیر	هم کمی دنبال شده با کیفی و هم کیفی دنبال شده با کمی	کمی، کیفی یا مساوی	فقط در مرحله تفسیر داده‌ها	قطعاً وجود دارد	گردآوری و تحلیل داده‌های کمی + گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی و یا برعکس = تفسیر کل تحلیل‌ها

۳- پابندی به مفروضات روش‌شناختی روش پایه: کدام روش اولویت دارد، روش کمی یا روش کیفی؟ یا هر دو به‌طور موازی و مساوی؟

۴- داشتن داده‌های کافی تا حد امکان: روش پایه ممکن است به تناسب علاقه محقق یا ضرورت مطالعه، کمی یا کیفی باشد. در این صورت یکی از روش‌ها دارای ویژگی پایه بودن و دیگری دارای جنبه مکملی است. در اینجا لازم است که داده‌های کافی برای بکارگیری هر دو روش در دسترس باشد و روش مکملی نقش تکمیلی برای داده‌های روش پایه باشد.

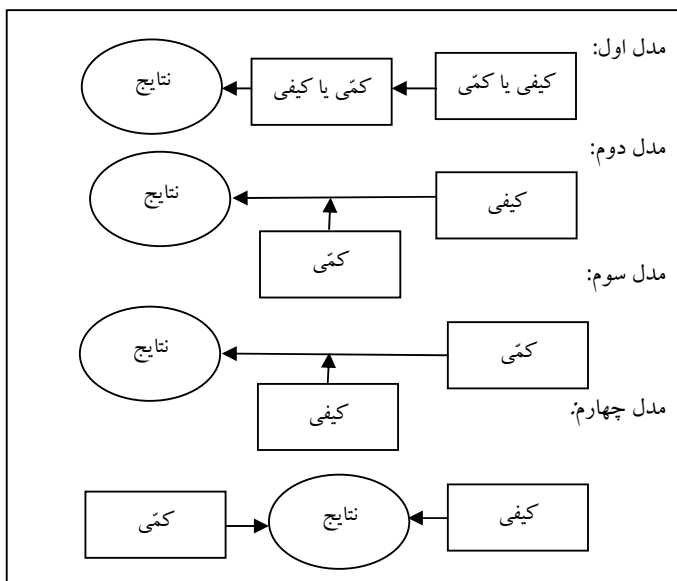
کرسول و همکاران (۲۰۰۳ و ۲۰۰۷) بر اساس اولویت هر کدام از روش‌ها و نقش آنها در نتایج طرح ترکیبی چهار نوع مدل را در تحقیق با روش‌های ترکیبی از یکدیگر تفکیک کرده که در دیاگرام زیر ارائه شده‌اند؛

یکی از نکات مهم در استفاده از طرح‌های ترکیبی مذکور، در نظر گرفتن همگرایی روش‌شناختی است. به این معنا که کلیه مفروضات روش‌های عمده عنوان شده در طرح، از بیان مسئله گرفته تا تحلیل داده‌ها بایستی به درستی دنبال شود. زمانی که از طرح‌های ترکیبی صحبت می‌شود، هدف استفاده از ابعاد مکملی این روش‌هاست. بنابراین در استفاده از طرح ترکیبی باید به موارد زیر توجه داشت:

۱- شناسایی محرک نظری پروژه: هدف مطالعه اکتشافی است یا تبیینی؟ اگر اکتشافی است، پس اولویت با رهیافت کیفی است و اگر هدف مطالعه تبیینی است، باید روش کمی در اولویت قرار گیرد.

۲- شناسایی نقش اجزاء و راهبردهای اتخاذ شده در پروژه: چه اطلاعات و منابعی مورد استفاده قرار گیرد.

نمودار شماره ۱- مدل‌های مختلف طرح‌های ترکیبی و نقش آنها در ترکیب نتایج

منبع: کرسول، ۲۰۰۳: ۷۶

علاوه بر این، برخی دیگر از محققان روش‌های تحقیق ترکیبی نظیر مورگان (۱۹۹۸)، تشکری و تدلی (۱۹۹۸)، گرین و همکاران (۱۹۸۹)، کرسول و همکاران (۲۰۰۳) نیز بر این باورند که ترکیب روش‌های کمی و کیفی را می‌توان در چهار مرحله از تحقیق شامل طرح مسئله یا سؤال‌های تحقیق، گردآوری داده‌ها یا روش‌ها، تحلیل داده‌ها یا رویه‌ها و تفسیر نتایج با یکدیگر ترکیب نمود. جزئیات این ترکیب در جدول شماره ۲ بطور خلاصه ارائه شده است؛

در مدل اول، روش‌های کمی یا کیفی به تناوب جهت کمک به یکدیگر به کار می‌روند، سپس یافته‌ها و تحلیل‌ها در بخش نتایج منعکس می‌شوند. در مدل دوم، روش کیفی اولویت داشته و روش کمی دارای ویژگی مکملی است و در بخش نتایج به کار گرفته می‌شود. در مدل سوم، روش کمی در اولویت بوده و روش کیفی مکملی است و در بخش نتایج مورد استفاده قرار می‌گیرد. در مدل چهارم، دو روش کمی و کیفی با هم برابر بوده و به‌طور مستقل مورد استفاده قرار گرفته و سپس در بخش نتایج نیز یافته‌های آنها باهم ترکیب می‌شوند (کرسول و همکاران، ۲۰۰۳: ۲۱۴).

جدول شماره ۲- ترکیب روش‌های کمی و کیفی در طرح‌های ترکیبی در مراحل مختلف تحقیق

تفسیر داده‌ها	تحلیل داده‌ها / رویه‌ها	گردآوری داده‌ها/ روش‌ها	مسئله / سؤال‌های پژوهش	رهیافت
تعمیم، پیش‌بینی مبتنی بر تفسیر و تأیید نظریه	آماره‌های توصیفی آماره‌های استنباطی	ابزارها، مشاهدات، اسناد، نمرات، سؤال‌های بسته، فرضیه‌های از پیش تعیین شده	تبیینی / تأییدی	کمی
تخصیص، بسترمندسازی، تفاسیر عام / تفاسیر شخصی	توصیف، شناسایی تم‌ها و مقولات و رابطه بین آنها به‌طور عمودی و افقی	مصاحبه‌ها، اسناد، مشاهدات، داده‌های تصویری-متنی، سؤال‌های باز و عمیق	اکتشافی	کیفی
تعمیم و تخصیص؛ تبیین و تفهم	رویه‌های کمی و کیفی تحلیل داده‌ها	روش‌های کمی و کیفی گردآوری داده‌ها	تبیینی / اکتشافی	ترکیبی

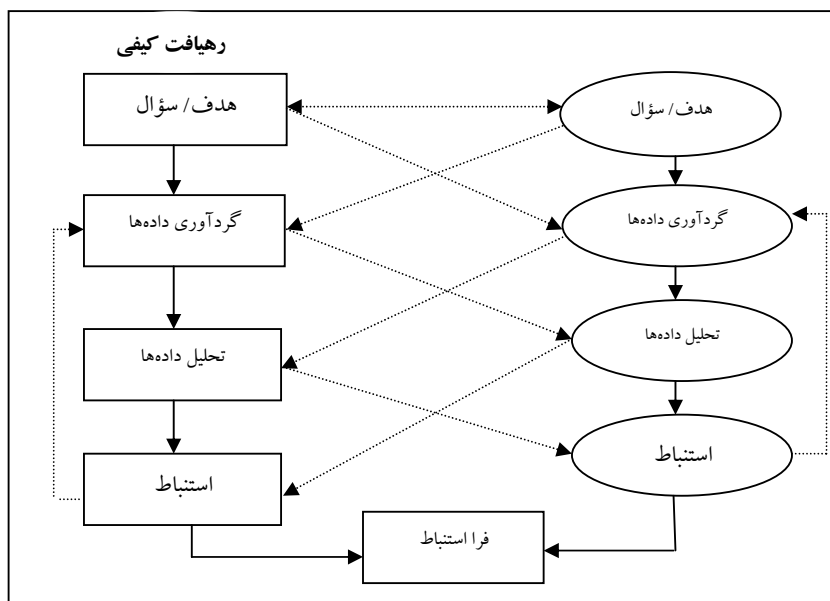
منبع: بر اساس کراسول و همکاران، ۲۰۰۳

صورت گیرد، بلکه می‌تواند به‌طور همزمان در هر چهار مرحله نیز انجام شود. نمونه بارز حالت اخیر در نمودار

ترکیب روش‌های کمی و کیفی نه تنها می‌تواند در یکی یا بیشتر از چهار مرحله تحقیق (جدول شماره ۲)

شماره ۲ که بیانگر یک طرح کامل ترکیبی است، به تصویر کشیده شده است.

نمودار شماره ۲- یک طرح کامل ترکیبی

منبع: تشکری و تدلی، ۲۰۰۳:۶۹۰

طراحی و اجرای تحقیق با روش‌های ترکیبی

در ادامه‌ی مقاله به ابعاد مهم عملی اجرای تحقیق با روش‌های ترکیبی پرداخته می‌شود.

اهداف و سؤال‌های ترکیبی

در یک طرح تحقیق با روش‌های ترکیبی، دو دسته اهداف را باید از یکدیگر تفکیک کرد. نخست، اینکه هدف اصلی طرح ترکیبی مورد استفاده چیست و یا به عبارت دیگر چرا طرح ترکیبی خاصی انتخاب شده است و محقق درصدد دستیابی به چه هدفی است؟ دوم اینکه اهداف طرح ترکیبی در سطح عمل باید دارای هر دو بعد اهداف کمی و کیفی و نیز فرضیات کمی و سؤال‌های کیفی باشد (تشکری و تدلی ۱۹۹۸ و ۲۰۰۳، تشکری و کرسول ۲۰۰۳، تدلی و یو ۲۰۰۷).

این طرح، در واقع پیشرفته‌ترین و پویاترین مدل ترکیبی است. در این مدل، سؤال‌ها و فرضیه‌های رهیافت‌های کمی و کیفی پرسیده شده و از طریق گردآوری و تحلیل هر دو دسته داده‌های کمی و کیفی پاسخ داده می‌شوند. همچنین، دو نوع داده مذکور نیز ممکن است به یکدیگر تبدیل شده (کمی شده یا کیفی شده) و به‌طور منطبق تحلیل شوند. استنباط‌ها نیز بر مبنای نتایج تحلیل داده‌های کمی و کیفی انجام می‌گیرد، و در نهایت جهت شکل‌دهی به فرااستنباط^۱ با یکدیگر ترکیب می‌شوند. از آنجا که این طرح امکانات همزمان و متوالی را در هم ترکیب می‌کند، لذا، یک طرح تعاملی^۲ است. به عبارت دیگر، در هر مرحله از طرح، امکان تعدیل و تغییر یکی از رهیافت‌های مبتنی بر دیگری وجود دارد.

1. Meta-Inference
2. Interactive Design

رویکردها و رهیافت‌های جدید و نیز ترجمان و تبدیل نتایج یک روش به روش دیگر می‌باشد. در نهایت، هدف یک طرح ترکیبی ممکن است گسترش باشد. در این صورت، از روش‌های متفاوت برای بسط و گسترش ابعاد پژوهشی نوظهور استفاده می‌شود. از اینرو، محقق ترکیبی باید در بخش اهداف طرح مشخص سازد که کدام هدف یا اهداف فوق را در مطالعه خود در نظر گرفته است.

در بعد دوم اهداف طرح ترکیبی، باید به این اصل پارادایمی توجه داشت که رهیافت کمی، اهداف و فرضیاتی را مطرح می‌کند که روابط بین و میان متغیرها را به شیوه عینی و عددی مورد سنجش قرار می‌دهد، در حالی که اهداف و سؤال‌های رهیافت کیفی درصدد درک معنا و تفسیر واقعیات برساخته اجتماعی هستند. از اینرو، طرح‌های ترکیبی بایستی متضمن دارا بودن هر دو نوع اهداف و اجزاء کمی و کیفی باشند. این تلفیق باید در ابتدای هر طرح ترکیبی به صراحت بیان شود. اهداف کمی و کیفی طرح ترکیبی می‌توانند در قالب عبارات جداگانه اما به هم مرتبط و مکمل و نیز به صورت تک عبارتی ترکیبی عنوان شوند. جهت ارائه اهداف ترکیبی لازم است به نکات زیر توجه شود:

۱- از عباراتی چون هدف... یا این مطالعه درصدد... است، استفاده گردد.

۲- نوع طرح ترکیبی (همزمان، متوالی و انواع آن) مشخص گردد.

۳- رابطه هدف یا اهداف کمی با هدف یا اهداف کیفی در مطالعه ترکیبی به خوبی مشخص شود.

۴- مشخص شود که برای بررسی هر کدام از اهداف کمی و کیفی و نیز هدف اصلی طرح ترکیبی از چه روش‌های گردآوری یا تحلیل داده‌ای استفاده می‌شود (کرسول، ۲۰۰۳: ۹۹-۱۰۰).

در رابطه با هدف اصلی طرح ترکیبی، گرین و همکاران (۲۰۰۷ و ۱۹۸۹) سنخ‌شناسی پنج‌گانه‌ای از اهداف طرح ترکیبی ارائه داده‌اند و معتقدند که محقق ترکیبی می‌تواند از تحقیق با روش‌های ترکیبی در راستای پنج هدف متفاوت استفاده کند. این اهداف که در جدول شماره ۳ مشخص شده‌اند، شامل چندزاویه‌نگری^۱، مکملی^۲، توسعه^۳، آغاز^۴ و گسترش^۵ می‌باشند.

بر این اساس، هدف یک طرح ترکیبی ممکن است چندزاویه‌نگری باشد. بنا به تعریف دنزین و لینکلن (۲۰۰۵)، چندزاویه‌نگری عبارت از به‌کارگیری بیش از یک منبع داده، بیش از یک رویکرد نظری، بیش از یک روش تحقیق و بیش از یک محقق در یک تحقیق می‌باشد. بر همین اساس، چندزاویه‌نگری دارای چهار بعد چندزاویه‌نگری داده‌ای، نظری، روشی، و محقق است. در واقع، اگر هدف طرح ترکیبی چندزاویه‌نگری باشد، پس باید ابعاد چهارگانه مذکور در طرح تحقیق منعکس گردد. در بسیاری موارد ممکن است هدف طرح ترکیبی، مکملی باشد. از این منظر، از یک روش و نتایج به‌دست آمده از آن در روش دیگر و نتایج به‌دست آمده از آن روش، استفاده خواهد شد. در این هدف، یکی از روش‌ها محوریت داشته و روش دیگر جنبه مکملی و تکمیلی دارد.

هدف سوم یک طرح ترکیبی، توسعه است. در این نوع طرح، از نتایج یکی از رهیافت‌ها (کمی یا کیفی) برای توسعه، هدایت و تعیین خط‌مشی روش دیگر استفاده می‌شود. در مورد هدف چهارم یعنی آغاز، هدف طرح ترکیبی، کشف و بررسی اختلالات و مشکلات، کشف

1. Triangulation
2. Complementary
3. Development
4. Initiation
5. Expansion

هم دارای سؤال‌های کیفی و هم فرضیه‌های کمی باشند. سؤال‌ها و فرضیه‌ها باید به تناسب و هماهنگی با اهداف کمی و کیفی ارائه شوند و مانند اهداف باید ماهیت مکملی و تلفیقی داشته باشند. در یک طرح ترکیبی می‌توان سؤال‌ها و فرضیه‌ها را به ترتیب اولویت کمی یا کیفی به‌طور جداگانه و یا همزمان در کنار همدیگر ذکر کرد.

نیومن و رایندور (۲۰۰۳، ص ۱۷۵) نیز معتقدند که که اهداف عملی بررسی ترکیبی باید به نکاتی نظیر قابلیت پیش‌بینی، سهم در دانش بنیادین، سنجش تغییر، درک پیچیدگی پدیده، تولید ایده‌های جدید، داشتن تأثیرهای شخصی، اجتماعی، نهادی و سازمانی، آگاهی‌بخشی و بررسی گذشته‌نگر توجه داشته باشند.

علاوه بر این، طرح ترکیبی نه تنها باید از نظر اهداف دارای ویژگی ترکیبی اهداف کمی و کیفی باشد، بلکه باید

جدول شماره ۳- اهداف طرح تحقیق ترکیبی

توضیحات	هدف
همگرایی، جمع‌بندی، و هماهنگی نتایج برگرفته از روش‌های متفاوت	چندزاویه‌نگری
تفصیل، ارتقاء، تشریح و روشن‌سازی نتایج برگرفته از یک روش با نتایج دیگر	مکملی
استفاده از نتایج یک روش جهت کمک به توسعه و رهنمون‌سازی روش دیگر	توسعه
کشف اختلال یا تناقض، ایجاد رویکردها و چهارچوب‌های نوین، برگرداندن سؤال‌ها یا نتایج یک روش به سؤال‌ها یا نتایج روش دیگر	آغاز
بسط دامنه تحقیق با استفاده از روش‌های متفاوت برای ابعاد تحقیقی متفاوت	گسترش

منبع: گرین و همکاران، ۱۹۸۹: ۱۷۹

می‌کنند (فترمن ۱۹۹۵، پاتون ۲۰۰۱). اشتروس و کوربین (۲۰۰۷) نیز با تاکید بر استفاده از نظریه‌ها و رویکردهای نظری تحت عنوان "ادبیات فنی" بر این باورند که بازنگری و استفاده عمومی از نظریه‌ها می‌تواند به چیزی منجر شود که گلاسر (۱۹۷۸ و ۱۹۶۷) آنرا "حساسیت نظری"^۲ خوانده است. یعنی، محقق باید بتواند به جریان‌ها، مفاهیم و رویدادهای اصلی مرتبط با موضوع تحت مطالعه حساس بوده و بر انگیزخته شود. در این زمینه برخی از محققان (کرسول ۲۰۰۳، ماکسول و لومیس ۲۰۰۳) استفاده از "لنز نظری"^۳ را پیشنهاد کرده‌اند. البته، در برخی موارد نیز می‌توان بخش کیفی بررسی ترکیبی را بدون داشتن نظریه هدایت کرده و در راستای نظریه‌سازی نظیر

جایگاه نظریه در تحقیق با روش‌های ترکیبی

در بخش کمی تحقیق با روش‌های ترکیبی، در نظر گرفتن منطق قیاسی-فرضیه‌ای، یک اصل بنیادی معرفت‌شناختی و روشی است و نظریه جایگاه اساسی و محوری دارد. لذا محقق با استفاده از یک یا تلفیقی از نظریه‌های مرتبط، چهارچوب نظری خود را تدوین نموده و در طرح عمومی تحقیق به کار می‌گیرد. در بخش کیفی بررسی ترکیبی نیز، علی‌رغم منطق روش‌شناسی تفسیری-کیفی، می‌توان از رویکردهای مختلف نظری به شیوه‌های متفاوت‌تری از روش اثبات‌گرایانه استفاده شود. در این بخش، نظریه‌ها می‌توانند به مثابه راهنمای عمومی مدّ نظر قرار گیرند. بدین معنا که نظریه‌ها در باز شدن ذهن محقق، توجه به نکات، روندها و ابعاد محوری میدان مطالعه، آرایه چهارچوب مفهومی جهت طرح سؤال‌های اساسی، نقشی کلیدی ایفاء

1. Technical Literature
2. Theoretical Sensitivity
3. Theoretical Lens

۲- نمونه‌گیری باید قادر باشد داده‌های پایه‌ای مرتبط با نوع پدیده تحت مطالعه و همچنین داده‌های مکملی را فراهم نماید.

۳- نمونه‌گیری باید حداکثر امکان و احتمال برداشت استنباط‌های روشن از داده‌ها را میسر ساخته و پیش‌بینی‌های قابل‌باور را به‌دست دهد.

۴- راهبرد نمونه‌گیری باید اخلاقی باشد.

۵- برنامه نمونه‌گیری باید امکان‌پذیر باشد.

۶- برنامه نمونه‌گیری باید تعمیم یا انتقال نتایج را به پدیده‌ها یا موقعیت‌های مرتبط و مشابه امکان‌پذیر سازد (کمپر و همکاران، ۲۰۰۳: ۲۷۶-۲۷۵).

تدلی و یو (۲۰۰۷) از چهار نوع نمونه‌گیری ترکیبی شامل نمونه‌گیری ترکیبی پایه، نمونه‌گیری ترکیبی متوالی، نمونه‌گیری ترکیبی همزمان و نمونه‌گیری ترکیبی چندسطحی نام برده‌اند. در نمونه‌گیری ترکیبی پایه، از نمونه‌گیری هدفمندی استفاده می‌شود که دارای حداقل یک مؤلفه احتمالی نظیر طبقه‌بندی یا تصادفی بودن باشد، نمونه‌گیری هدفمند طبقه‌بندی شده نمونه‌ای از این نوع نمونه‌گیری است. نمونه‌گیری ترکیبی متوالی، عبارت از انتخاب واحدهای تحلیل از طریق بکارگیری زنجیره‌ای از استراتژی نمونه‌گیری احتمالی و هدفمند یا برعکس است. در این نوع نمونه‌گیری، اطلاعات حاصل از نمونه اول (نمونه احتمالی) برای تهیه نمونه دوم (نمونه هدفمند) استفاده می‌شود. در نمونه‌گیری ترکیبی همزمان، رویه‌های نمونه‌گیری احتمالی و هدفمندی بایستی بصورت همزمان بکار روند و یکی از آنها نمی‌تواند زمینه‌ساز دیگری باشد. در این حالت معمولاً از نمونه احتمالی برای پاسخ به فرضیات پژوهش کمی و از نمونه هدفمند برای پاسخ به سؤال‌های پژوهش کیفی استفاده می‌شود. در نمونه‌گیری ترکیبی چندسطحی، تکنیک‌های نمونه‌گیری احتمالی و هدفمندی در سطوح متفاوتی از مطالعه به‌کار گرفته می‌شوند، این استراتژی نمونه‌گیری معمولاً در زمینه‌هایی بکار می‌رود که واحدهای مختلف تحلیل در درون هم آشیانه کرده باشند.

آنچه که در روش نظریه زمینه‌ای^۱ صورت می‌گیرد، اقدام نمود. بر همین اساس، مطالعات ترکیبی ممکن است هم بر اساس منطق روش کمی-قیاسی دارای نظریه باشند و هم بر اساس منطق کیفی-استقرایی از نظریه به عنوان راهنمای عمومی تدوین سؤال‌ها استفاده نمایند.

• نمونه‌گیری در تحقیق با روش‌های ترکیبی

همانطور که منطق طرح ترکیبی نشان می‌دهد، نمونه‌گیری ترکیبی نیز باید دارای هر دو جزء نمونه‌گیری کمی و کیفی باشد. هدف نمونه‌گیری کمی، داشتن نمونه نمایا و معرف از جامعه آماری و هدف نمونه‌گیری کیفی، هدفمندی است. بنابراین در نمونه‌گیری ترکیبی از پیوستار نمایایی-هدفمندی^۲ استفاده می‌شود (تشکری و تدلی ۲۰۰۳، تدلی و یو ۲۰۰۷). نمونه‌گیری ترکیبی، مابین پیوستار نمونه‌گیری احتمالی-هدفمند قرار دارد و آن شامل هم تکنیک‌های احتمالی و هم تکنیک‌های هدفمند می‌باشد. هدف محقق ترکیبی از این نوع نمونه‌گیری به‌دست آوردن داده‌های ترکیبی برای به حداکثر رساندن درک و شناخت از پدیده مورد مطالعه می‌باشد. در واقع بکارگیری جهت‌گیری احتمالی-هدفمندی به محقق روش ترکیبی اجازه می‌دهد تا پایگاهی از داده‌های مکملی کمی و کیفی ایجاد کند که هم عمق و هم گستره پدیده مورد مطالعه را در نظر گرفته باشند.

در یک طرح نمونه‌گیری ترکیبی که می‌توان آنرا ترکیبی را سازش معرف/اشباع نیز نامید، بایستی نکات و ملاحظات زیر را مد نظر قرار گیرند؛

- ۱- نمونه‌گیری باید به‌طورمنطقی مبتنی بر چارچوب مفهومی و سؤال‌های تحقیق ترکیبی باشد که در مطالعه عنوان شده‌اند.

1. Grounded Theory
2. Representative-Purposive Continuum

لانه کرده متوالی، ۷- چندسطحی همزمان و ۸- چندسطحی متوالی نام برد (جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۲۴۶-۲۴۷).

• روش‌های ترکیبی گردآوری داده‌ها

در تحقیق با روش‌های ترکیبی، از ماتریس روش‌های گردآوری داده‌های کمی و کیفی استفاده می‌شود. بدین معنا که هر دو دسته تکنیک‌ها و فنون گردآوری داده‌های کمی و کیفی به‌طور همزمان یا متوالی به کار می‌روند. در ماتریس مذکور دو دسته روش شامل؛ روش‌های کیفی ناب (نظیر روش‌های اکتشافی، استقرایی، ساخت‌نیافته و باز، طبیعت‌گرا و سیال)، و روش‌های کمی ناب (نظیر روش‌های تاییدی، ساخت‌یافته و بسته، کنترل‌شده و خطی) وجود دارد. محقق ترکیبی می‌تواند با توجه به وضعیتی که در این ماتریس وجود دارد از هر دو دسته روش‌های کمی و کیفی گردآوری داده‌ها استفاده نماید (آگزین و پیرس ۲۰۰۶، برگمن ۲۰۰۸، جانسون و ترنر ۲۰۰۳). در کنار ترکیب دو دسته روش‌های کمی و کیفی به‌طور همزمان یا متوالی، می‌توان دو نوع ترکیب روشی را در حوزه گردآوری داده‌ها از یکدیگر تفکیک کرد: ۱- ترکیب میان‌روشی^۷؛ این ترکیب عبارت است از کاربرد همزمان یا متوالی یک روش "واحد" که شامل هر دو جزء کمی و کیفی باشد. استفاده همزمان از سؤال‌های بسته و باز در یک پرسشنامه واحد و استفاده متوالی از یک پرسشنامه باز یا بسته در یک مطالعه واحد، نمونه‌هایی از این ترکیب هستند. ۲- ترکیب درون‌روشی^۸؛ عبارت از ترکیب همزمان یا متوالی دو یا چند روش است. کاربرد پرسشنامه و مشاهده در یک تحقیق ترکیبی، نمونه‌ای از این ترکیب می‌باشد.

• روش‌های ترکیبی تحلیل داده‌ها

کالینز و همکاران (۲۰۰۷) اخیراً پیوستار معرف-هدفمندی در نمونه‌گیری ترکیبی را بازنگری کرده و راهبردهای دقیق‌تر دیگری به آن افزوده‌اند. بر این اساس، نمونه‌گیری ترکیبی را می‌توان بر اساس دو معیار طبقه‌بندی کرد: ۱- معیار جهت‌گیری زمانی^۱ و ۲- معیار جهت‌گیری رابطه‌ای نمونه کمی و کیفی^۲. معیار جهت‌گیری زمانی بیانگر آن است که آیا مراحل نمونه‌گیری کمی و کیفی به‌طور همزمان انجام می‌شوند یا به‌طور متوالی. معیار رابطه‌ای نمونه نیز نشان می‌دهد که رابطه بین دو نمونه کمی و کیفی به چه شکلی است. بر اساس معیار رابطه‌ای نمونه می‌توان چهار نوع طرح نمونه‌گیری ترکیبی را به شرح زیر ارائه کرد:

۱- رابطه تصنعی^۳: به این معناست که در مراحل کمی و کیفی تحقیق از یک مجموعه افراد نمونه هم جهت اجرای پرسشنامه و هم مصاحبه عمیق استفاده می‌شود. در این نوع نمونه‌گیری افراد نمونه در هر دو طرح یکی هستند.

۲- رابطه موازی^۴: بدین معنا که نمونه‌های کمی و کیفی متفاوت هستند اما از یک جمعیت انتخاب می‌شوند.

۳- رابطه لانه‌کرده^۵: به این معناست که مشارکت‌کنندگان انتخاب شده برای یک مرحله از مطالعه، زیرمجموعه‌ای از آن مشارکت‌کنندگانی هستند که برای مرحله دیگر مطالعه انتخاب شده‌اند.

۴- رابطه چندسطحی^۶: در آن نمونه‌های کمی و کیفی از سطوح متفاوت جمعیت تحت مطالعه برگزیده می‌شوند.

بدین ترتیب، با تلفیق دو معیار جهت‌گیری زمانی و رابطه‌ای نمونه می‌توان از هشت طرح نمونه‌گیری ترکیبی شامل؛ ۱- تصنعی همزمان، ۲- تصنعی متوالی، ۳- موازی همزمان، ۴- موازی متوالی، ۵- لانه‌کرده همزمان، ۶-

1. Time Orientation Criteria
2. Quantitative-Qualitative Sample Relationship Orientation
3. Identical
4. Parallel
5. Nested
6. Multi-Level

7. Inter-Method
8. Intra-Method

۶- مفروضات تحلیلی: کشف و تحلیل آماری در بعد کمی، تفهم و تحلیل روایتی در بعد کیفی طرح ترکیبی مورد توجه است.

۷- منبع توسعه سنخ‌شناسی^۳: ایجاد و توسعه سنخ‌شناسی عبارت است از تحلیل یک نوع داده که مجموعه‌ای از مقولات بنیادی یا تم‌های اساسی را به دست می‌دهد که اصولاً برای تحلیل نوع دیگری از داده‌ها به کار می‌روند، یعنی، منابعی که می‌توانند در تهذیب و تشریح سنخ‌شناسی به کار روند. در ساختن یک سنخ‌شناسی پنج منبع زیر می‌تواند به کار گرفته شود:

الف: منبع پژوهشی^۴، یعنی مقولات ساخته شده از سوی خود پژوهشگر

ب: منبع مشارکت‌کنندگان^۵: مقولاتی که خود افراد درگیر آن را می‌سازند

ج: منبع ادبیات^۶: برگرفته از تجربه‌ها و نتایج مستند ادبیات انجام شده

د: منبع تفسیری^۷: ساخته شده از یک مجموعه پیشین از مفاهیم تحلیلی

ه: منبع برنامه^۸: ساخته شده از مجموعه‌ای از اهداف تعیین شده در یک برنامه پژوهشی.

۸- منبع نام‌گذاری در ایجاد سنخ‌شناسی^۹: محقق باید جهت نام‌گذاری به کار رفته در سؤال‌های به‌دست آمده، تم‌ها و مقولات تصمیم‌گیری کند. این بعد هم دارای پنج منبع پژوهشی، مشارکت‌کنندگان، ادبیات، تفسیر و برنامه است.

۹- منبع تأیید یا توجیه در ایجاد سنخ‌شناسی^{۱۰}: زمانی که سنخ‌شناسی مورد نظر از تحلیل روش‌های ترکیبی به دست آمد، محقق باید شیوه ایجاد آن را توجیه نماید. بر اساس نظر کونستاس، حداقل شش منبع توجیه

بر اساس اصل بنیادی روش تحقیق ترکیبی، تحلیل ترکیبی داده‌ها عبارت از به‌کارگیری تکنیک‌های تحلیلی کمی و کیفی به‌طور همزمان یا متوالی در مراحل از تحقیق می‌باشد. تحلیل ترکیبی داده‌ها درصدد دستیابی به دو هدف اساسی بازنمایی و مشروعیت می‌باشد. بازنمایی عبارت است از توانایی استخراج اطلاعات کافی از داده‌های اصلی و مشروعیت عبارت است از اعتبار تفسیر داده‌ها (ماکسول و لومیس، ۲۰۰۳: ۳-۲۵۲).

در یک بررسی ترکیبی باید برخی ملاحظات پیش تحلیلی مورد توجه قرار گیرند که در زیر به مهمترین آنها اشاره می‌شود؛

۱- هدف بررسی ترکیبی چیست: در این زمینه باید مشخص شود که هدف بررسی چندزاویه‌نگری یا موازی و یا... است.

۲- متغیر محور^۱ است یا مورد محور^۲: تحقیق متغیر محور، از همان ابتدا مفهومی و معطوف به نظریه است. در این نوع بررسی متغیرها محوریت داشته و هدف طرح، درک روابط علی بین آنهاست. اما رهیافت مورد محور، مورد را به عنوان یک کل در نظر می‌گیرد و بر شکل‌بندی‌ها، روابط، و معانی درون آن پدیده متمرکز است. از اینرو، تحقیق متغیر محور بیشتر با روش‌های کمی و مورد محور با روش‌های کیفی ارتباط دارد.

۳- تکنیک‌های تحلیل داده‌های اکتشافی یا تأییدی: از هر یک از این تکنیک‌ها می‌توان به تناسب نوع روش کمی یا کیفی مسلط یا به‌طور موازی استفاده نمود.

۴- نوع داده‌ها باید مشخص شود: داده‌های کمی یا کیفی و یا هر دو نوع داده در تحقیق به کار می‌روند.

۵- رابطه بین داده‌های کمی و کیفی: این داده‌ها تا چه اندازه به همدیگر نزدیک هستند، تفاوت‌ها، تشابهات، همگرایی و واگرایی آنها باید مد نظر قرار گیرد.

3. Source of Typology Development
4. Investigative Source
5. Participants Source
6. Literature Source
7. Interpretative Source
8. Programs Source
9. Nomination Source for Typology Development
10. Verification Source for Typology Development

1. Variable Oriented
2. Case Oriented

۱۳- فرآیند مشروعیت: زمانی که تفسیر داده‌ها آغار می‌شود لازم است که تحلیلگر هر استنباطی که قبل از ارائه نتایج نهایی انجام می‌دهد، را تأیید نماید (اونگبوزیه و تدلی، ۲۰۰۳: ۳۷۲-۳۶۲).

با در نظر گرفتن کلیه ملاحظات فوق می‌توان داده‌های ترکیبی را مورد تحلیل و استنباط قرار داد. در این بخش از بررسی باید به دو استراتژی تحلیلی کمی‌سازی^۱ و کیفی‌سازی^{۱۱} داده‌ها توجه داشت. کمی‌سازی داده‌ها، برگرداندن یا تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی است. این کار را می‌توان از طریق روش‌های تحلیل داده‌های کیفی مانند نظریه زمینه‌ای یا تحلیل محتوای کیفی انجام داد. کیفی‌سازی نیز عبارت از برگرداندن یا تبدیل داده‌های کمی به داده‌های کیفی می‌باشد. در این استراتژی نیز می‌توان از روش‌های تفسیری جهت بازتفسیر داده‌های کمی و تبدیل آنها به داده‌های کیفی، استفاده نمود (تشکری و تدلی ۱۹۹۸، جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۴۵۳).

بعد از توجه به مجموعه ملاحظات پیش تحلیلی گفته شده در بالا می‌توان به پیروی از اونگبوزیه و تدلی (۲۰۰۳) و گرین (۲۰۰۷) به مراحل هفت‌گانه تحلیل داده‌های ترکیبی اشاره کرد. این مراحل شامل؛ ۱- تقلیل داده‌ها^۲ - نمایش داده‌ها^۳ - تغییر شکل داده‌ها^۴ - همبستگی داده‌ها^۵ - یکپارچه کردن داده‌ها^۶ - مقایسه داده‌ها^۷ و ۷- ترکیب داده‌ها^۸ می‌باشند. جدول شماره ۴ هریک از این مراحل را به اختصار توضیح داده است.

سنخ‌شناسی را می‌توان به شرح زیر از یکدیگر متمایز کرد:

الف: عقلانی^۱: به کارگیری استدلال و منطق توجیه یک سنخ‌شناسی معین.

ب: تجربی^۲: تأیید سنخ‌شناسی از طریق بررسی پوشش، تمایز یا جامعیت مقولاتی که آن را مشخص می‌سازد.

ج: تکنیکی^۳: استفاده از زبان و مفاهیم بکار رفته توسط محققان دیگر جهت تأیید سنخ‌شناسی مانند اعتبار بین‌ارزیاب‌کنندگان.

د: مشارکتی^۴: از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود تا یک یا چند مقوله را بازنگری کرده و سپس تأیید یا اصلاح نمایند.

ه: استنباطی^۵: به کارگیری یافته‌های تحقیق یا چهارچوب نظری برای توجیه یک سنخ‌شناسی معین.

۱۰- طراحی رویه‌های زمانی تحلیل داده‌ها: طراحی زمانی به ویژگی‌های زمانی فرایند تحلیل داده‌ها اطلاق می‌شود. در اینجا تحلیل‌گر باید تصمیم بگیرد که آیا ساختن سنخ‌شناسی در مرحله‌ی پیشین^۶، پسین^۷، یا در مرحله‌ی تناوبی^۸ صورت می‌گیرد؟ در مرحله پیشین، مقولات قبل از آن که داده‌ها گردآوری شوند، ساخته می‌شوند، در مرحله پسین مقولات بعد از آن که همه داده‌ها گردآوری شدند ساخته می‌شوند، و در مرحله تناوبی، مقولات در مراحل متفاوت فرآیند تحقیق، ساخته می‌شوند.

۱۱- ابزارهای تحلیلی: از نرم‌افزارهای کامپیوتری یا تحلیل‌های دستی استفاده می‌شود.

۱۲- شیوه نمایش داده‌های کمی و کیفی؛ هر دسته داده کمی و کیفی به شیوه‌های متفاوتی نمایش داده می‌شوند.

9. Legitimaton Source
10. Quantitizing
11. Qualitizing
12. Data Reduction
13. Data Dispal
14. Data Transformation
15. Data Correlation
16. Data Consolidation
17. Data Comparision
18. Data Integration

1. Rational Source
2. Emprical Source
3. Technical Source
4. Participatve Source
5. Referental Source
6. Prori
7. Posetriori
8. Iterative

جدول شماره ۴- مراحل تحلیل داده‌ها در طرح ترکیبی

مرحله	توضیحات
تقلیل داده‌ها	تقلیل داده‌های کمی (مانند آماره‌های توصیفی، تحلیل عامل اکتشافی) و داده‌های کیفی (مانند تحلیل موضوعی اکتشافی)
نمایش داده‌ها	ترسیم داده‌های کمی (مانند جداول، نمودارها) و داده‌های کیفی (مانند ماتریس‌ها، شبکه‌ها، فهرست‌ها و دیاگرام‌ها)
تغییر شکل داده‌ها	کمی‌سازی و یا کیفی‌سازی داده‌ها (مانند استفاده محتمل از اندازه تأثیر و تحلیل عامل اکتشافی)
همبستگی داده‌ها	به هم مرتبط‌سازی داده‌های کمی شده با داده‌های کیفی شده یا برعکس
یکپارچه کردن داده‌ها	ترکیب هر دو نوع داده کمی و کیفی برای ایجاد متغیرها یا مجموعه داده‌های جدید و یکپارچه
مقایسه داده‌ها	مقایسه داده‌ها از منابع داده‌ای متفاوت
ترکیب داده‌ها	ترکیب همه داده‌ها در قالب یک مجموعه منسجم یا دو دسته متفاوت (کمی و کیفی) از مجموعه‌های منسجم

داده‌اند. در این مقاله به دو شیوه نوعی ارایه شده توسط جانسون و کریستنسن (۲۰۰۸) و کرسول (۲۰۰۳)، پرداخته می‌شود. جانسون و کریستنسن (۲۰۰۸) به هشت مرحله؛ ۱- تعیین طرح ترکیبی مناسب ۲- تعیین توجیه و دلیل انتخاب طرح ۳- تعیین طرح نمونه‌گیری ۴- گردآوری داده‌ها ۶- اعتباربخشی مداوم داده‌ها ۷- تفسیر داده‌ها و یافته‌ها و ۸- نگارش گزارش تحقیق اشاره کرده‌اند.

کرسول (۲۰۰۳، صص ۵۴-۵۳) نیز به مراحل مختلفی در طراحی یک پروژه ترکیبی اشاره کرده است که جدول شماره ۵ این مراحل و چگونگی بکارگیری آنها در گزارش تحقیق ترکیبی را به‌طور خلاصه نشان می‌دهد.

لازم به ذکر است که گرچه این هفت مرحله به دنبال هم می‌آیند، اما الزاماً خطی نیستند. برای مثال، برای حرکت از مرحله تحلیل داده‌ها به تفسیر داده‌ها، تحلیلگر ممکن است صرفاً دو مرحله (برای نمونه، از تقلیل داده‌ها به نمایش داده‌ها) را طی کند. بعد از تحلیل داده‌ها می‌توان نتایج به‌دست آمده را به شیوه‌های مختلف با توجه به اهداف، سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق با یکدیگر ترکیب نمود.

• مراحل اجراء و نگارش گزارش تحقیق ترکیبی

روش‌شناسان و محققان ترکیبی، مراحل متفاوت اما همگرایی را برای اجرای یک تحقیق ترکیبی پیشنهاد

جدول شماره ۵- مراحل اجرای طرح ترکیبی

مرحله	توضیحات
مقدمه	کلیاتی از مسئله، رویکردهای نظری، روش‌شناسی و شمای کلی طرح
بیان مسئله ترکیبی	در این بخش باید مسئله مورد بررسی به صورت ترکیبی مطرح و تشریح شود
هدف یا اهداف ترکیبی طرح	هدف کلی طرح ترکیبی چیست؟ هدف یا اهداف کمی، کیفی و ترکیبی مطالعه چه هستند
سؤال‌ها و فرضیه‌ها	سؤال‌ها و فرضیه‌های کیفی و کمی و نیز ارتباط آنها در قالب طرح ترکیبی عنوان شود
مرور ادبیات مرتبط	چه ادبیات مرتبط با بخش‌های مطالعه وجود دارد
رویه‌ها و روش‌ها	روش‌های گردآوری و شیوه‌های نمونه‌گیری در طرح ترکیبی مشخص شود
ویژگی‌های طرح ترکیبی	طرح ترکیبی در حال اجرا دارای چه مشخصه‌هایی است
نوع طرح ترکیبی و دلیل انتخاب آن	نوع طرح و دلایل توجیهی انتخاب نوع طرح ترکیبی مشخص شود
روش گردآوری داده‌ها	روش‌های ترکیبی گردآوری داده‌های کمی و کیفی به صراحت عنوان شود
انواع داده‌ها	انواع و منابع داده‌ها به‌طور دقیق مشخص شود
راهبرد نمونه‌گیری	نوع نمونه‌گیری ترکیبی به‌طور دقیق عنوان شود
تحلیل داده‌ها و رویه‌های اعتبارسنجی	از چه روش‌های تحلیل ترکیبی استفاده شده و اعتبارسنجی تحلیل‌ها چگونه صورت می‌گیرد
ساختار ارائه گزارش	شکل صوری و عناوین کلی طرح ترکیبی
مسائل اخلاقی طرح	مسائل و محدودیت‌های اخلاقی مرتبط با پروژه ترکیبی
اهمیت و سهم مطالعه	سهم نظری و روشی مطالعه ترکیبی و نقش آن در مطالعات آتی

۳- مدت زمان تحقیقات ترکیبی خود مسئله‌ساز است. زیرا این مطالعات چندمرحله‌ای بوده و بنابراین گزارشات بسیار طولانی و مفصل می‌شوند.

۴- تحقیق ترکیبی هنوز یک روش‌شناسی نوظهور بوده و طرح کاملی ندارد (جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۴۵۵).

از این‌رو، یکی از مباحث اساسی پیرامون روش‌های ترکیبی، تلفیق یافته‌های کمی و کیفی بررسی است. زیرا محققان ترکیبی بیشتر تمایل داشته‌اند که یافته‌های کمی و کیفی را به موازات هم گزارش دهند تا بصورت تلفیقی. حال آنکه محصول و نتیجه نهایی بررسی ترکیبی بایستی حالت فرااستنباط و چیزی غیر از حاصل جمع یافته‌های کمی و کیفی باشد. در خصوص محدودیت‌های این ادغام و تلفیق، می‌توان گفت که بخشی از آن به خود روش‌ها و ماهیت آنها بر می‌گردد و بخش زیادی نیز به زمینه‌های

گزارش ترکیبی را نیز می‌توان به دو صورت به نگارش درآورد؛ نخست اینکه می‌توان دو بخش کمی و کیفی را به‌طور جداگانه ارائه نمود، و در بخش نتیجه‌گیری آنها را تلفیق نمود. دوم این‌که می‌توان هر یک از مراحل کمی و کیفی را به دنبال هم آورده و در کنار یکدیگر نگاشت و سپس در بخش نتیجه‌گیری یک نوع نتیجه‌گیری ترکیبی ارائه کرد. با اینحال، نگارش گزارش‌های ترکیبی دارای چهار مشکل عمده زیر است:

- ۱- تحقیقات کمی و کیفی به‌طور سنتی مستلزم سبک‌های نگارشی کاملاً متفاوت هستند.
- ۲- برای مخاطبانی که به‌طور کافی با روش‌های کمی یا کیفی آشنا نیستند، مشکل نگارش طرح دوچندان است.

ترجیحاتی و تخصصی محققان، مؤسسات حامی تحقیقات و مسائل انتشار این نوع مطالعات بر می‌گردد.

• اعتبارسنجی و ارزیابی گزارش تحقیق ترکیبی

هدف نهایی طرح‌های ترکیبی ارائه بینش چندوجهی است که آن را فرا استنباط^۱ می‌نامند. فرا استنباط عبارت است از استنباط یا استنتاج مبتنی بر ترکیب یافته‌های کمی و کیفی (جانسون و کریستنسن، ۲۰۰۸: ۲۸۳). اعتبارسنجی و ارزیابی فرا استنباط‌های به‌دست آمده از اهمیتی کلیدی در تحقیقات ترکیبی برخوردار است. اعتبارسنجی طرح‌های ترکیبی باید متضمن هر دو نوع اعتبارهای کمی و کیفی می‌باشد. در روش‌های کمی انواع مختلفی از معیارهای اعتبارسنجی (شامل اعتبار درونی، اعتبار بیرونی و اعتبار سازه‌ای) پیشنهاد شده است که هر کدام در راستای اعتبارسنجی کمی تحقیق ترکیبی عمل می‌کنند. در روش‌های کیفی نیز معیارهایی برای ارزیابی طرح کیفی وجود دارند. پژوهش کیفی تفسیری بر مبنای معیاری ارزیابی می‌شود که به "اعتمادپذیری یا شاخص قابلیت اعتماد"^۲ موسوم است. این معیار به معنای متقاعدکننده بودن یافته‌ها و قدرت الهام‌بخشی به مطالعات دیگر است. معیار اعتمادپذیری خود شامل ثبات‌پذیری، باورپذیری، تعلق‌پذیری، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری است. علاوه بر اینها، برخی محققان کیفی با استفاده از سه معیار اعتمادپذیری روش‌شناختی، تعمیم تحلیلی و اعتبار سازه‌ای، به ارزیابی گزارش‌ها و تحلیل‌های کیفی می‌پردازند. محققان دیگری نیز نظیر نیومن مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی روش کیفی را شامل؛ اعتبار اکولوژیکی، تاریخ

طبیعی، اعتبار عضو و اجرای محقق شایسته ذکر می‌کنند (پاتون ۲۰۰۱، برگ ۲۰۰۶، نیومن ۲۰۰۶).

در تحقیق با روش‌های ترکیبی، معیار اصلی ارزیابی گزارشات و یافته‌ها، معیار "اعتبار مشروعیت"^۳ است. این معیار می‌تواند انواع اعتبارهای کمی و کیفی را با یکدیگر تلفیق نماید (اونگبوزیه و تدلی، ۲۰۰۳: ۳۵۴). طیفی از انواع اعتبار مشروعیت در روش ترکیبی از سوی اونگبوزیه و تدلی (۲۰۰۳) و تشکری و تدلیه (۲۰۰۳) و جانسون (۲۰۰۸) مطرح شده‌اند که در نه مقوله زیر می‌توان آنها را دسته‌بندی و ارائه کرد:

- ۱- اعتبار درونی- بیرونی^۴: میزانی که در آن یک محقق ترکیبی به‌طور صحیح دیدگاه‌های "بومی" مشارکت‌کنندگان تحقیق (رویکرد امیک) و دیدگاه‌های خارجی عینی خود را (رویکرد اتیک) می‌فهمد، به کار می‌گیرد و بازنمایی می‌سازد.
- ۲- اعتبار پارادایمیک^۵: درجه‌ای که در آن محقق ترکیبی باورداشت‌های فلسفی کمی و کیفی را در تحقیق تبیین می‌کند.
- ۳- اعتبار تناسب ترکیب^۶: میزانی که در آن یک محقق ترکیبی می‌تواند بین لنزهای محقق کمی و محقق کیفی به‌طور گشتالتی حرکت کرده و دو رهیافت را در یک وضعیت منسجم ترکیب نموده و به فرا استنباط دست یابد.
- ۴- اعتبار حداقل سازی ضعف^۷: درجه‌ای که در آن یک محقق ترکیبی، رهیافت‌های کمی و کیفی را به گونه‌ای در هم آمیزد که دارای نقاط ضعف ناهمپوشان باشند.

3. Legitimation Validity
4. Inside-Outside Validity
5. Paradigmatic Validity
6. Commensurability Mixing Validity
7. Weakness Minimization Validity

1. Meta-Inference
2. Trustworthiness

خانواده از سوی دیگر از نظر محققان از اهمیت زیادی برخوردار بود. پژوهش مذکور با استفاده از روش تحقیق ترکیبی صورت گرفت و هدف از آن پاسخ به دو سؤال کمی و کیفی عمده بود: سؤال بخش کمی تحقیق آنها عبارت بود از: جریان نوسازی و عناصر آن چه اثراتی بر ابعاد مختلف خانواده در جامعه مورد مطالعه داشته است؟ سؤال بخش کیفی نیز به این امر می‌پرداخت که: افراد این جامعه مورد مطالعه، تغییرات خانواده، ابعاد و عوامل زمینه‌ساز آن را چگونه درک، ارزیابی و تفسیر می‌کنند؟ در این راستا، از یک سو به تأثیرات نوسازی و عناصر آن یعنی شهرنشینی، آموزش مدرن و رسانه‌های جمعی بر ابعاد در حال تغییر خانواده پرداخته شد و از سوی دیگر، نظام مشترک معنایی و درک تفسیری مردم آن جامعه از این تغییرات مورد کندوکاو قرار گرفت.

رویکرد نظری: رویکرد نظری این مطالعه تلفیقی از رویکردهای تفسیرگرایی و دیدگاه عمومی نوسازی بود. بر اساس رویکرد تفسیرگرایی اجتماعی، از آنجا که تفسیر و درک مردم از دنیای پیرامون خود در بستر اجتماعی زندگی روزمره شکل می‌گیرد، معانی تولید شده وابسته به بستر بوده و در درون آن معنا دار می‌شوند. لذا درک و شناخت تفسیرهای بومی و امیک افراد از پدیده‌های اجتماعی از جمله عناصر نوسازی بسیار مهم هستند. در بخش کمی پژوهش نیز از نظریه عمومی نوسازی به عنوان چهارچوب نظری مطالعه استفاده شد.

روش‌شناسی: در این تحقیق، از هر دو روش کمی و کیفی به‌طور همزمان و با اهمیت برابر، از طرح مسئله تا نتیجه‌گیری، استفاده شد. لذا از طرح ترکیبی انتخابی محققان از نوع طرح همزمان‌زاویه‌بندی بود؛ به این معنا که محققان از هر دو روش کمی و کیفی به‌طور همزمان استفاده کردند. آنها معیار زاویه‌بندی را با گردآوری چند نوع داده، به‌کارگیری دو دسته نظریه، وجود تیم تحقیق چهارنفره و استفاده از هر دو روش کمی و کیفی برآورده نمودند.

۵- اعتبار توالی^۱: درجه‌ای که در آن یک محقق ترکیبی، می‌تواند تأثیرهای به دست آمده از نظم بخشی به هر یک از مراحل کمی و کیفی را عنوان دارد.

۶- اعتبار تبدیل^۲: درجه‌ای که در آن کمی‌سازی و کیفی‌سازی به فرا استنباط‌های با کیفیت بالا منتهی می‌شود.

۷- اعتبار ادغام نمونه^۳: میزانی که در آن یک محقق ترکیبی تعمیم‌های مناسبی از نمونه‌های ترکیبی به دست می‌دهد.

۸- اعتبار سیاسی^۴: میزانی که در آن یک محقق ترکیبی علائق و نقطه نظرات افراد ذینفع را در فرآیند تحقیق منعکس می‌سازد.

۹- اعتبارهای چندگانه^۵: میزانی که در آن همه اعتبارهای مرتبط کمی و کیفی عنوان شده فوق، به‌طور موفقیت‌آمیز در نظر گرفته شده و به کار می‌روند.

• خلاصه‌ای از یک طرح ترکیبی

محمدپور، صادقی، رضایی و پرتوی (۱۳۸۸) در تحقیق ترکیبی خود با عنوان "سنت، نوسازی و خانواده: بررسی تداوم و تغییر خانواده در اجتماعات ایلی با استفاده از رهیافت روش تحقیق ترکیبی" به مطالعه‌ی تغییرات خانواده در بین دو اجتماع ایلی گورک و منگور در منطقه‌ی مهاباد از توابع استان آذربایجان غربی پرداختند. آنها طرح مسئله‌ی خود را با این مقدمه آغاز کردند که در خلال چند دهه اخیر نهاد خانواده و نظام خویشاوندی تغییر و تحولات ژرفی را در دو سطح عینی - ساختاری و ذهنی - معنایی تجربه کرده است؛ این تغییرات عمدتاً متأثر از ورود، فرآیند و پیامدهای عناصر نوسازی بوده‌اند. از این‌رو، مطالعه این فرآیند و مکانیسم تأثیرگذاری آن بر نهاد خانواده از یک سو و درک و تفسیر مردم از اشکال سنتی و مدرن

1. Sequential Validity
2. Conversion Validity
3. Sample Integration Validity
4. Political Validity
5. Multiple Validities

خویشاوندی به سمت خانواده هسته‌ای با باز توزیع افقی قدرت در حرکت است. این نوع خانواده برخلاف شکل سنتی آن که پدرسالار و مبتنی بر منابع قدرت مردسالاری بود، خانواده‌ای است مبتنی بر استقلال فردی، دارای برابری نسبی جنسیتی، و متمایل به فرزندآوری اندک. با این حال، به تناسب تغییرات در خانواده، مسائل و چالش‌های نوظهوری نظیر افزایش طلاق، بالارفتن سن ازدواج، گسترش آسیب‌های خانواده و مشکلات اقتصادی-اجتماعی عدیده‌ایی ایجاد و گسترش یافته‌اند.

علاوه بر این‌ها، تحقیق انجام‌شده نشان داد که افراد تحت بررسی نسبت به دگرگونی‌های خانواده، نتایج و پیامدهای آن آگاه بوده و به‌طور بازاندیشانه و خود-تأملی به این تغییرات می‌اندیشند. در برخی موارد واکنش‌های نوستالژیک سنتی از خود بروز می‌دهند که بیانگر درک و تفسیر آنها از دگرگونی‌های سنتی ایجاد شده در محیط اجتماعی آنان است. از این‌رو، افراد مورد مطالعه نسبت به تغییرات ایجاد شده در این بعد از زندگی خود به‌طور سنتی مقاومت نسبی دارند و هنوز وجود اشکال سنتی آشکارا یا تلویحاً بیانگر کارکرد نسبی شکل سنتی خانواده و تداوم آن است. آنها علیرغم پذیرش عناصر و فرآیندهای نوسازی و استقبال از برخی تغییرات ایجاد شده، به‌طور همزمان نسبت به آنچه در حال رخ‌دادن است، حساسیت ارزشی و هنجاری دارند. ساکنان منطقه ضمن ابراز رضایت از شرایط نوین زندگی، از تضعیف و نابودی برخی عناصر سنتی و ارزشی خود در زمینه خانواده و خویشاوندی ابراز نگرانی می‌کنند. محققان بعد از انجام تحقیق، از طریق استفاده از معیار اعتبار درونی-بیرونی به ارزیابی گزارش تحقیق خود و اعتباریابی آن پرداختند.

برآیند

در این مقاله سعی شد به معرفی اجمالی، طراحی و اجرای تحقیق با روش‌های ترکیبی پرداخته شود. بر همین اساس، مبانی نظری و اصول عملی یک طرح ترکیبی نوعی به‌طور اختصار مطرح شد و تا حد امکان ابعاد و شیوه‌های متفاوت

روش نمونه‌گیری: محمدپور و همکاران (۱۳۸۸) در تحقیق مذکور از شیوه نمونه‌گیری ترکیبی، یعنی ترکیب هر دو شیوه نمونه‌گیری کمی و کیفی استفاده کرده و هر دو بعد احتمالی و هدفمند بودن نمونه خود را در نظر گرفتند. هدف نمونه‌گیری کمی، نمایایی و هدف نمونه‌گیری کیفی اشباع اطلاعات بود. حجم نمونه‌ی آماری آنها ۵۷۵ نفر و تعداد نمونه‌ی هدفمند انتخابی آنها در بخش کیفی ۲۰ نفر از مطلعین محلی بود.

روش گردآوری داده‌ها: محققان با استفاده از ابزار پرسشنامه به گردآوری داده‌های کمی پرداخته و در قالب آماره‌های توصیفی و استنباطی به بررسی فرضیه‌ی بخش کمی پرداختند. جهت پاسخ به سؤال‌های بخش کیفی تحقیق نیز از مشاهده‌ی مشارکتی و مصاحبه‌ی عمیق استفاده کردند؛ نتایج برگرفته از پرسشنامه‌ی کمی و مصاحبه‌های کیفی با استفاده از فنون مناسب هر کدام مورد تحلیل قرار گرفتند. در این مطالعه هر دسته از داده‌های کمی و کیفی به‌صورت همزمان گردآوری و تحلیل شدند.

روش تحلیل داده‌ها: داده‌های کمی مطالعه با استفاده از نرم‌افزار SPSS و داده‌های کیفی نیز با استفاده از روش نظریه زمینه‌ای^۱ مورد تحلیل قرار گرفتند.

ترکیب یافته‌های کمی و کیفی و استنتاج نهایی: ترکیب یافته‌های کمی و کیفی تحقیق نشان دادند که تغییرات خانواده در دو سطح ساختاری- کارکردی و ذهنی- معنایی رخ داده است. منابع و مجاری این تغییرات، منابع بیرونی و خارجی تغییر یعنی فرآیند نوسازی هستند. عناصر مؤثر نوسازی در این دگرگونی عبارت بودند از آموزش مدرن، تسهیلات رفاهی مدرن، پیدایش اشکال اقتصادی نوین، تکنولوژی مدرن، رسانه‌ها و ارتباطات مدرن، ورود دولت و برنامه‌های کلانی نظیر اصلاحات ارضی، برنامه‌های تنظیم خانواده. از این‌رو، ورود عناصر نوسازی باعث دگرگونی در نظام ارزشی، هنجاری و معنایی، پیدایش اقتصاد مدرن و غیرسنتی، شهرنشینی و ایجاد شکل جدیدی از سازمان اجتماعی مسلط شده و در نتیجه ساختار خانواده و

1. Grounded Theory

ظهور این رهیافت پژوهشی جدید، ناب‌بودن و مشروعیت هر یک از روش‌های کمی و کیفی را دچار مسئله می‌کند. آنها معتقدند که در خلال ترکیب هر یک از روش‌های کمی و کیفی با یکدیگر، اصول منطقی و پارادایمی روش‌های کمی و کیفی زیر سؤال می‌رود. حمایت از روش‌های ترکیبی عمدتاً توسط آن‌دسته از دانشمندان و محققانی صورت می‌گیرد که در صدد پاسخ به سؤال‌ها یا بررسی پدیده‌هایی هستند که هر یک از روش‌های کمی و کیفی به تنهایی قادر به توضیح آن نبوده و تقابل کمی-کیفی مانع از دستیابی به درک عمیق و صحیحی از آن می‌شود. با این وجود این روش نیز ضمن داشتن مدافعان و مخالفان خاص خود، دارای یک سری نقاط ضعف و قوت می‌باشد.

با توجه به دشواری‌های فوق در خصوص تحقیق با روش‌های ترکیبی، نگارندگان مقاله امیدوار هستند که توانسته باشند ضمن معرفی و توضیح مختصر این نوع تحقیق، جامعه دانشگاهی علوم اجتماعی ایران را نیز به تلاش‌های مشابه و به‌کارگیری رهیافت جدید تحقیق با روش‌های ترکیبی در مطالعات اجتماعی حساس کرده باشند.

منابع

محمدپور، احمد، رسول صادقی، مهدی رضایی، لطیف پرتوی (۱۳۸۸)، "سنت، نوسازی و خانواده: بررسی تداوم و تغییر خانواده در اجتماعات ایلی با استفاده از رهیافت روش تحقیق ترکیبی"، فصلنامه‌ی فصلنامه‌ی علمی-پژوهشی پژوهش زنان، دوره‌ی ۷، شماره‌ی ۴، زمستان ۱۳۸۸، صص ۷۱-۹۳.

Axinn, W. G. and L. D. Pearce (2006), *Mixed Method Data Collection Strategies*, Cambridge University Press.

Berg, B. (2006). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, New York: Allyn and Becon.

Bergman, M. M. (2008), *Advances in Mixed Methods Research: Theories and Applications*, London: Sage Publications Ltd.

آن مورد بررسی قرار گرفت. با این وجود، لازم به ذکر است که تحقیق با روش‌های ترکیبی، دارای انواع متعددی است که هر کدام از آنها دارای یک‌سری ویژگی‌های روشی خاص خود بوده و از برخی جهات با یکدیگر متفاوت می‌باشند. بر این اساس، ارائه توضیحات درباره همه آنها در این مقاله مقدور نبود و در این زمینه انتشار مقالات و کتاب‌های مرتبط برای علوم اجتماعی و رفتاری ایران ضرورت اساسی دارد.

نکته مهم دیگر در خصوص تحقیق با روش‌های ترکیبی، نوظهوری بودن این طرح‌هاست. گرچه سابقه ضمنی تحقیق ترکیبی به بیش از چند دهه می‌رسد، اما پیدایش و گسترش رسمی این تحقیقات به‌طور عمده در خلال یک دهه اخیر صورت گرفته است. این روش در خلال چند سال اخیر، جهت‌گیری روش‌شناختی، ارائه طرح‌های تحقیقی جدید و حتی ترمینولوژی جدیدی در روش‌شناسی علوم اجتماعی پدید آورده است که از نظر برخی از صاحب‌نظران به دگرگونی و جابجایی وسیعی در مباحث نظری و روشی علوم اجتماعی منتهی شده است. انواع طرح‌های ترکیبی، واژگان جدیدی نظیر تحقیقات همزمان، متوالی و انواع آن، انواع نمونه‌گیری و شیوه‌های اعتبارسنجی، نمونه‌هایی از این ادبیات نوظهور می‌باشند. با این وجود، این نوع تحقیقات هنوز در حال توسعه و تکامل بوده و بر سر مبانی پارادایمی، اصول طراحی و شیوه‌های اجرایی تفاهم زیادی وجود ندارد. وجود مناقشه‌های پارادایمی موجود در رابطه با این نوع استراتژی نوظهور از تحقیق، کمبود منابع و ادبیات نظری و پژوهشی مبتنی بر این تحقیقات، و جهت‌گیری‌های متفاوت در این خصوص بیانگر آن است که تحقیق با روش‌های ترکیبی هنوز مسیری طولانی در روش‌شناسی علوم اجتماعی پیش‌روی دارد.

روش تحقیق ترکیبی همانند دیگر روش‌های تحقیق (کمی یا کیفی)، درگیر چالش‌های سیاسی، فلسفی و روش‌شناختی متعددی است. چالش‌های سیاسی مسلماً چندان روش نیستند، اما شدیدترین انتقادات به روش‌شناسی ترکیبی از سوی ناب‌گرایان عنوان شده که بر این باورند

- Fielding, N. and J. Fielding, (1986), *Linking Data*, London: Sage Publications Ltd.
- Glik, D.C., Parker, K., Muligande, G., & Hategikamana, B. (1987), "Integrating Qualitative and Quantitative Survey Techniques", *International Quarterly of Community Health Education*, 7.3.
- Glaser, B. (1978), *Theoretical Sensitivity*, Sociology Press.
- Glaser, B. and et al. (1967). *Discovery of Grounded Theory*, Transaction Publishers, U.S. Publisher.
- Greene, J. (2007), *Mixed Methods in Social Inquiry*, Jossey-Bass Publisher.
- Greene, J. C., V. J. Caracelli and W. F. Graham (1989). *Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs*. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11, 255–274.
- Hugentobler M. K. Israel B. A. Schurman S. J. (1992), "An Action Research Approach to Workplace Health: Integrating Methods", *Health Education Quarterly*, v19 n1 p55 - 76.
- Johnson, B. and L. Christensen (2008). *Educational Research: Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches*. Needham Heights: Allyn and Bacon.
- Johnson, R. B. and A. J. Onwuegbuzie (2004), "Mixed Methods Research: A Research Paradigm Whose Time Has Come", *Educational Researcher*, Vol. 33, No. 7, pp. 14–26.
- Johnson, R. B., and L. A. Turner (2003). *Data Collection Strategies in Mixed Methods Research*. In A.Tashakkori, and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp.297–319). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kemper, E., S. Stringfield and C. Teddlie (2003), *Mixed Method Sampling Strategies in Social Science Research*, In A.Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 51–89). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lincoln, Y. S., and E. G. Guba (2005). *Paradigmatic Controversies, Contradictions, and Emerging Confluences*. In N. K. Denzin, and Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of Qualitative Research* (pp. 163–188). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxcy, S. J. (2003). *Pragmatic Threads in Mixed Methods Research in The Social Sciences: The Search for Multiple Modes of Inquiry and The End of The Philosophy of Formalism*. In A.Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of*
- Brannen, J. (1992), 'Combining Qualitative and Quantitative Approaches: An Overview', in J.Brannen (Eds.), *Mixing Methods: Qualitative and Quantitative Research*, pp. 3–37. Aldershot: Avebury.
- Brewer, J., and A. Hunter (1989). *Multimethod Research: A synthesis of Styles*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Brewer, J., and A. Hunter (2006). *Foundations of Multimethod Research: Synthesizing Styles*, Second Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Bryman, A. (1988), *Quantity and Quality in Social Research*. London: Unwin Hyman.
- Bryman, A. (2007). "Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research", *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 8-22.
- Campbell, D. T., and D. W. Fiske (1959). *Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix*", *Psychological Bulletin*, 56, 81-105.
- Collins, K. M. T; A. J. Onwuegbuzie and Q. G. Jiao (2007). "A Mixed Methods Investigation of Mixed Methods Sampling Designs in Social and Health Science Research", *Journal of Mixed Methods Research*, 1; 267.
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Second Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W; V. L. Plano Clark; M. L. Guttman and E. E. Hanson (2003). *Advanced Mixed Methods Research Design*. In A.Tashakkori and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 209–240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J., W. and V. L Plano Clark, (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*, London: Sage Publication Inc.
- Crotty, M. (1998). *The Foundations of Social Research: Meaning and Perspective in the Research Process*, London: Sage Publication.
- Datta, L. (1994), "Paradigm Wars: A Basis for Peaceful Coexistence and Beyond", In C. S. Reichardt & S. F. Rallis (Eds.), *The Qualitative Quantitative Debate: New Perspectives* (pp. 53–70), Thousand Oaks, CA: Sage.
- Denzin, N. K and Y. S. Lincoln (Eds. 2005), *Handbook of Qualitative Research*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Fetterman, D. M.(1995). *Ethnography Step by Step*, Second Edition. London: Sage Publications.

- Onwuegbuzie, A. J., and C. Teddlie (2003). A Framework for Analyzing Data in Mixed Methods Research. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 351–383). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Onwuegbuzie, A. J., & Leech, N. L. (2005), "Taking the "Q" Out of Research: Teaching Research Methodology Courses Without the Divide Between Quantitative and Qualitative Paradigms", *Quality and Quantity: International Journal of Methodology*, 39, 267–296.
- Patton, M.(2001). *Qualitative Research & Evaluation Methods*, London: SagePublication.
- Steckler A, McLeroy KR, Goodman RM, Bird ST, McCormick L (1992), "Toward Integrating Qualitative and Quantitative Methods: An Introduction", *Health Education Quarterly*, 19 (1).
- Strauss, A. and J. Corbin (2007). *Basics of Qualitative Research*. Third Edition, Sage Publications.
- Swanson - Kauffman, K.M. (1986), "A Combined Qualitative Methodology for Nursing Research", *Advances in Nursing Science*, 8 (3), 58 - 69.
- Tashakkori, A. and J. W. Creswell (2007). "Exploring the Nature of Research Questions in Mixed Methods Research", *Journal of Mixed Methods Research*, 1; 207.
- Tashakkori, A., and C. Teddlie (1998). *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tashakkori, A., and C. Teddlie (2003). *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*, First Edition, Sage Publication Inc.
- Teddlie, C. and F. Yu (2007). "Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples", *Journal of Mixed Methods Research*, 1; 77.
- Mixed Methods in Social and Behavioral Research (pp. 51–89). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Maxwell, J. A., and D. M. Loomis (2003). *Mixed Methods Design: An Alternative Approach*. In A. Tashakkori, and C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 241–272). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Miles, M. and M. Huberman (1994), *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook for New Methods*, Second Edition, Thousand Oaks, CA: Sage Publications Ltd.
- Morgan, D. L. (1998). "Practical Strategies for Combining Qualitative and Quantitative Methods: Applications to Health Research", *Qualitative Health Research*, 8, 362-376.
- Morse, J. M. (1991). "Approaches to Qualitative - Quantitative Methodological Triangulation", *Nursing Research*, 40 (2), 120–123.
- Morse, J. (2003), *Principles of Mixed Methods and Multimethod Research Design*, In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 351–383). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Neuman, L. (2006). *Social Research Methods: Quantitative and Qualitative Approaches*, Third Edition. London: Allyn and Bacon.
- Newman, I., & Benz, C. R. (1998). *Qualitative-Quantitative Research Methodology: Exploring The Interactive Continuum*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- Newman, I., Ridenour, C., Newman, C., & DeMarco, G. M. P., Jr. (2003), "A typology of Research Purposes and Its Relationship to Mixed Methods Research", In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research* (pp. 167–188). Thousand Oaks, CA: Sage.